

Ірина Давидова,

докторка наук із соціальних комунікацій,

ORCID ID 0000-0001-6015-2477,

завідуюча кафедри,

Харківська державна академія культури (м. Харків, Україна)

узвіз Бурсацький, 8, Харків, 61003, Україна

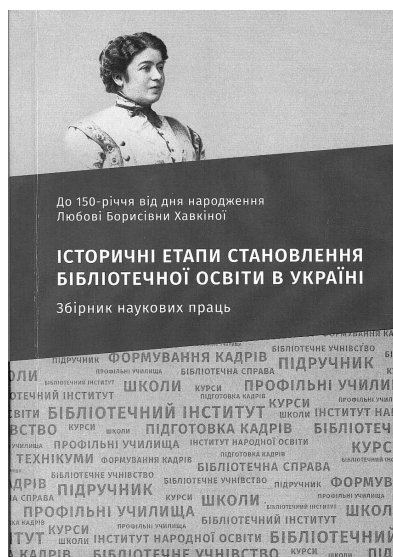
e-mail: IDavydova1@ukr.net

Бібліотечна освіта в Україні: становлення та особливості розвитку

Рец. на кн.: **Історичні етапи становлення бібліотечної освіти в Україні: до 150-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної** : зб. наук. пр. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Н. І. Капустіна, наук. консультант Н. М. Кушнарєнко]. Харків, 2021. 90 с.

Професійне бібліотечне співтовариство має чудову нагоду ознайомитись з ґрунтовним науковим дослідженням історії розвитку бібліотечної освіти в Україні, яке щойно побачило світ. Ювілей відомого теоретика і організатора бібліотечної справи, фундатора вітчизняного бібліотекознавства, бібліотечної освіти, бібліографознавця, бібліографа, педагога-просвітителя, письменниці, публіциста, перекладача, доктора педагогічних наук Любові Борисівни Хавкіної (1871–1949) спонукав її послідовників до поглибленого аналізу історичних, соціально-політичних, культурно-освітніх чинників становлення та розвитку професіоналізації бібліотечних кадрів, висвітлення кращих надбань української бібліотекознавчої школи. З нагоди 150-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної провідні фахівці кабінету бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, під керівництвом директора ХДНБ В. Д. Ракитянської і завідувачки кабінету бібліотекознавства Н. І. Капустіної, у співдружності з представниками та продовжувачами традицій бібліотечної школи Харківської державної академії культури, підготували збірник наукових праць «Історичні етапи становлення бібліотечної освіти в Україні».

У передмові до видання, що рецензується, подані короткі біографічні дані з життя Л. Б. Хавкіної, аналізуються її наукові здобутки, неоціненний внесок у розбудову вітчизняного бібліотекознавства, у започаткування спеціалізованої підготовки бібліотечних

кадрів на теренах України. Саме за її ініціативою було створено унікальний науково-освітній осередок з потужною документною базою – перший відділ бібліотекознавства з музеєм наочних посібників, Харківську філію Російського бібліотечного товариства, перші в Україні курси з підготовки бібліотекарів.

Етапи становлення бібліотечної освіти в Україні висвітлено у статті провідних науковців-бібліотекознавців, докторів педагогічних наук, професорів Н. М. Кушнарєнко і А. А. Соляник «Історичні етапи розвитку Харківської бібліотечної наукової школи». Авторки наголошують, що теоретико-організаційні підвалини спеціалізованої підготовки бібліотечних кадрів в Україні були закладені у працях та освітній діяльності Л. Б. Хавкіної, яка ще у 1904 р., на Третьому з'їзді діячів з технічної і професійної освіти в Санкт-Петербурзі, виступила з доповіддю «Про професійну підготовку бібліотекарів», де обґрунтувала проект такої підготовки на основі відкриття бібліотечних курсів, а згодом і спеціального навчального закладу.

Інституційні витоки заснування фахової бібліотечної освіти сягають своїм корінням у створений Л. Б. Хавкіною на базі Харківської громадської бібліотеки кабінет бібліотекознавства, що дав змогу вже у 1918 р. проводити повноцінні практичні заняття курсантів, які навчалися на бібліотечних курсах, відкритих Харківським товариством поширення в народі грамотності.

Безумовною заслугою дослідниць є глибокий історіографічний аналіз, який ґрунтується на визначенні внеску у започаткування спеціалізованої підготовки бібліотечних кадрів таких відомих українських учених, громадських діячів, як Х. Д. Алчевська, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, К. І. Рубинський, Д. А. Балака, М. А. Годкевич, А. І. Козаченко, С. О. Сірополко та ін. Авторки підкреслюють, що саме завдяки їхньому високому професіоналізму, активній науковій і громадській діяльності було закладено кращі традиції Харківської бібліотечної наукової школи, що створило надійне теоретичне підґрунття для переходу наукової школи на якісно новий рівень функціонування. Серед беззаперечних досягнень Харківської бібліотечної наукової школи виокремлюються захисти кандидатських дисертацій. Офіційне визнання наукових досягнень харківських учених розпочалося у 1935 р., з дисертаційного дослідження Ф. Х. Гурвич. Саме ця знакова подія започаткувала становлення ХБНШ, сприяла розвитку українського бібліотекознавства.

Логічно й переконливо висвітлюються у матеріалі основні етапи формування фундаментальних професійних видань в Україні, починаючи із «Трудов Харьковского библиотечного института» (1940–1962 рр.), які впродовж свого існування мали різні назви: «Труды», «Ученые записки», «Учені записки», «Наукові записки» і до сучасного «Вісника Харківської державної академії культури», перший номер якого вийшов на базі ХДАК у 1999 р. Й понині це видання є одним з провідних фахових видань України, яке примножує славу Харківської бібліотечної наукової школи як потужного центру студіювання та поширення інноваційних наукових ідей.

За роки незалежності стрижневим явищем інноваційного етапу розбудови системи бібліотечної освіти дослідниці визначають створення в Харківській державній академії культури потужного об'єднання провідних учених. До його складу ввійшли доктори наук книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого профілів – В. О. Ільганаєва, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник, І. О. Давидова, В. М. Шейко. Саме вони започаткували в Україні нову наукову галузь – соціальні комунікації, що дало змогу розширити докторський корпус харківських учених, активно залучати до дослідницької, педагогічної діяльності нові покоління науковців. І нині молоді вчені – кандидати наук із

соціальних комунікацій, доктори філософії зі спеціальності «029 – інформаційна, бібліотечна та архівна справа» гідно продовжують справу, започатковану фундаторами бібліотечної науки та освіти України, демонструючи високий теоретико-методологічний рівень фундаментальних і прикладних досліджень, принциповість, спадкоємність, міцний інноваційно-креативний потенціал.

Тема розвитку середньої спеціальної бібліотечної освіти в Україні у 1920–1950 рр. висвітлюється головним бібліотекарем Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, кандидатом історичних наук В. Ю. Соколовим. У своєму матеріалі «Розвиток середньої спеціальної бібліотечної освіти в Україні у 1920–1950 роках: передумови, особливості та основні чинники формування мережі спеціалізованих технікумів» він досліджує історичні, соціально-політичні, культурно-освітні чинники створення та розвитку середніх спеціальних навчальних закладів, які готували бібліотекарів у зазначений період. Розвідка В. Ю. Соколова присвячена одній з маловивчених сторінок українського бібліотекознавства. І що важливо, увага акцентується на особливостях функціонування різних ланок середньої спеціальної освіти. Як відомо, кожний етап становлення бібліотечної професії висуває свої, особливі, вимоги до професійних навичок, знань та умінь бібліотекаря. Спираючись на значний історичний матеріал, масив статистичних даних, фахівець детально аналізує процес становлення, формування, розвитку складових системи підготовки і підвищення кваліфікації бібліотекарів відповідно до типів і видів бібліотек. Відзначається системність підготовки бібліотекарів середньої кваліфікації у цей час, яка виявлялась у формуванні структури навчальних закладів (кількість окремих бібліотечних відділень у педагогічних технікумах сягнула 109); у складанні типових програм з фахових дисциплін; виданні навчальних посібників, методичних матеріалів тощо.

Цілком слушно у матеріалі розкривається роль громадських професійних об'єднань бібліотечних працівників, бо саме вони багато уваги приділяли не лише культурно-освітній роботі, а й професійній підготовці та перепідготовці кадрів, залученню слухачів до науково-дослідної діяльності. Автор розкриває перманентну трансформацію організаційної структури спеціальних навчальних закладів, динаміку зростання кількості їхніх випускників, незважаючи на те, що вже з початку 1920-х рр. було введено плату за навчання в інститутах і технікумах.

Що характерно, тенденції розвитку середньої спеціальної бібліотечної освіти в Україні В. Ю. Соколов розглядає у контексті тих широких, масштабних змін, що відбувались у сфері практичної бібліотечної діяльності і потребували дедалі більше професійних бібліотекарів, адже їх кількість на той час не перевищувала 30 %. Як позитив варто відзначити ретельний авторський аналіз навчальних планів, за якими здійснювалась підготовка бібліотекарів середньої кваліфікації у радянській Україні у політосвітніх, бібліотечних відділеннях шкіл, технікумів, педтехнікумів, на бібліотечних курсах, а також співвідношення дисциплін, які викладалися, та їх змістовне наповнення.

Одним з важливих питань, яке порушує В. Ю. Соколов, є формування системи перепідготовки бібліотечних кадрів, підвищення їх кваліфікації, відкриття окремих спеціальних бібліотечних навчальних закладів, зокрема – бібліотечних технікумів. На початку 1930-х рр. у країні, як відзначає дослідник, було вибудовано тривірневу систему бібліотечної освіти, яка складалась із закладів вищого рівня (бібліотечні факультети інститутів), навчальних закладів середньої спеціальної ланки освіти (бібліотечні технікуми, бібліотечні відділення педтехнікумів, технікумів політосвіти, бібліотечні

школи) і початкової кваліфікації та перекваліфікації (бібліотечні курси, семінари, бібліотечне учнівство при книгозбірнях).

В. Ю. Соколов змальовує широку панораму трансформацій, які відбувались у мережі закладів бібліотечної освіти: технікумів, бібліотечних факультетів інститутів, виокремлюючи в процесі формування середньої спеціальної бібліотечної освіти п'ять основних періодів: від першого (передпочаткового 1920-ті рр.) до п'ятого (розвинутого, середина 1950-х – початок 1960-х рр.). Автор виокремлює історичні передумови, що визначали основні напрями розвитку навчальних закладів середньої спеціальної бібліотечної освіти, особливості тогочасної фахової підготовки, які полягали в переважанні кількості загальноосвітніх та суспільно-політичних дисциплін над фаховими.

Безсумнівно, матеріал В. Ю. Соколова заповнює цілу низку прогалин в історії становлення та розвитку фахової бібліотечної освіти і робить вагомий внесок у теорію та історію вітчизняного бібліотекознавства.

Завідувачка кабінету бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка Н. І. Капустіна розмістила у збірнику історичне дослідження «Перші бібліотечні курси в Харкові як перший ступінь бібліотечної освіти в Україні», присвячене зародженню бібліотечної освіти на території Харківської губернії на початку ХХ ст. Авторка презентує результати наукового аналізу низки історико-бібліотекознавчих публікацій, а також власних напрацювань з архівних фондів Обласного державного архіву Харківської області. Особливе місце у публікації відводиться аналізу Л. Б. Хавкіною стану справ з підготовки бібліотечних кадрів у країнах Європи і США. Саме в низці її публікацій, виступів, доповідей, наголошує Н. І. Капустіна, було закладено підґрунтя розгляду бібліотечної освіти як складової бібліотечного соціального інституту. На зламі століть видатна дослідниця на різних зібраннях доводила, що «для досконалості бібліотечної справи необхідна організація професійної підготовки кадрів, видання бібліотечної літератури, бібліотечного журналу» (с. 75). Детально вивчивши зарубіжний досвід, Л. Б. Хавкіна запропонувала власний проєкт організації бібліотечних курсів. На той час це було видатне методологічне досягнення у царині бібліотечної освіти.

У статті Н. І. Капустіної відзначається позитивна роль, яку відіграли у розбудові бібліотечної справи, у підготовці бібліотечних кадрів, зокрема у Харківській губернії, Перший всеросійський з'їзд з бібліотечної справи (1911 р., Санкт-Петербург), Перший загальний з'їзд зі статистики народної освіти (1913 р., Харків), З'їзд з питань організації розумних розваг для населення Харківської губернії (1915 р., Харків). Усвідомлюючи зростання ролі громадських народних бібліотек, до роботи цих зібрань активно долучалися знані Харківські бібліотекознавці: Л. Б. Хавкіна, О. А. Дідріхсон, О. М. Калмиков, І. П. Дриженко, С. С. Жилкін, І. Д. Єзерський, К. І. Рубинський, О. П. Міллер, М. Л. Семенчиков, С. М. Мединський та ін. Вони брали участь у підготовці і організації роботи цих зібрань, очолювали секції, комісії, готували історичні рішення, резолюції, постанови. Саме їх зусиллями проблема спеціальної підготовки бібліотекарів була поставлена на з'їздах як об'єктивна необхідність. Делегати ухвалили цілу низку конструктивних резолюцій з актуальних проблем бібліотечної діяльності, її організації та методичного забезпечення. Серед них і формування, і розвиток мережі бібліотек та їх фінансування, статус бібліотекаря, підготовка персоналу, залучення місцевих громадських сил у якості бібліотечних рад, піклувальників, товариств друзів бібліотеки тощо.

У статті розкривається роль у вирішенні проблем бібліотечної освіти Слобідського краю Харківського губерньського земства (яке у 1913 р. вперше організувало курси з позашкільної освіти, де було прочитано лекції з бібліотечної справи), Харківського товари-

ства поширення в народі грамотності (ХТГ), Харківської громадської бібліотеки. Н. І. Капустіна наголошує, що винятково завдяки активності Л. Б. Хавкіної ХТГ стало осередком розвитку професійної підготовки бібліотекарів у Харківській губернії. Створене за участю визначних діячів української науки і культури, воно дбало про відкриття безплатних бібліотек-читалень для найбільш вразливих прошарків населення, намагалося задовольняти потреби народу в позашкільній освіті. Його члени опікувалися формуванням бібліотечних фондів, каталогів, картотек, розробленням нормативних документів – положень, правил, інструкцій, статутів.

Наукова цінність праці полягає у тому, що авторка вперше оприлюднила невідомий раніше фактичний матеріал стосовно організації у Харкові перших в Україні курсів з підготовки бібліотечних кадрів, які розпочали свою роботу у червні 1918 р. у приміщенні Харківського технологічного інституту. Заняття були насиченими і тривали чотири тижні. В основу програми навчання було покладено досвід американських бібліотечних шкіл та розроблена Л. Б. Хавкіною теорія бібліотечної справи, яка розглядає бібліотеку як єдиний організм, що складається з трьох елементів – книги, бібліотекаря і читача. Програма курсів охоплювала різні проблеми бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, теми з історії та сучасного стану громадських і народних книгозбірень у Харківській губернії і включала 19 навчальних дисциплін. Лекції обов'язково доповнювалися практичними заняттями зі статистики, комплектування, класифікації, каталогізації літератури, обслуговування читачів тощо.

При курсах постійно функціонувала виставка, що демонструвала потрібну літературу, наочні посібники, нормативні документи з питань розвитку бібліотечної справи в регіоні, зразки бібліотечної техніки. Виставка мала навчальний характер, забезпечувала слухачів необхідним методичним матеріалом.

Дослідження першого ступеня бібліотечної освіти в Україні, побудоване авторкою на конкретних матеріалах, засвідчує: слухачі курсів високо цінували їх змістовне наповнення, яке охоплювало як теоретичні основи бібліотечної справи, так і формування у курсантів практичних умінь і навичок ефективно працювати з читачами, формувати фонди, вести їх облік, організувати позашкільну освіту. Незважаючи на несприятливі умови воєнного часу число слухачів постійно зростало. На навчання записувалися не тільки з повітів Харківщини, а й Катеринославської, Таврійської, Курської губерній.

На переконання Н. І. Капустіної, курси були унікальним явищем в історії української бібліотечної справи, українського суспільства початку ХХ ст. Вони стали своєрідною лабораторією, де проходили апробацію нові ідеї та перспективні напрями роботи, сприяли громадській активності бібліотекарів та поклали початок розвитку курсової підготовки бібліотечних працівників в Україні.

На завершення зазначимо, що завдяки плідній співпраці фахівців кабінету бібліотекознавства Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, науковців Харківської державної академії культури і Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого зроблено вагомий внесок у дослідження процесів становлення та розвитку бібліотечної освіти в Україні. Збірник буде корисним історикам культури та бібліотечної справи, бібліотекарям, викладачам і студентам закладів вищої освіти, фахівцям документально-комунікаційного профілю.